

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2026.38.373

Adam Głaz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-6143-3542

e-mail: adam.glaz@umcs.pl

Wilhelm von Humboldt i lingwistyka amerykańska

Emanuel J. Drechsel, *Wilhelm von Humboldt and Early American Linguistics: Resources and Inspirations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2024, xvii + 345 s.

Słowa kluczowe: Wilhelm von Humboldt; Alexander von Humboldt; językoznawstwo w Ameryce; historia językoznawstwa; lingwistyka antropologiczna; filozofia języka

Keywords: Wilhelm von Humboldt; Alexander von Humboldt; American linguistics; history of linguistics; anthropological linguistics; philosophy of language

Książka Emanuela Drechsela szczegółowo omawia wzajemne wpływy Wilhelma von Humboldta i lingwistyki amerykańskiej, wpisując się tym samym w szereg publikacji poświęconych temu tematowi, zob. np. książkę Jamesa Underhilla (2009; omówienie: Głaz 2014) lub artykuł Johna Josepha (2017). Zakres jej treści sprawia jednak, że dostarcza czytelnikowi o wiele więcej, niż wskazywałby tytuł, a to co najmniej w trzech aspektach. Po pierwsze, otrzymujemy solidny i szczegółowy opis życia i działalności Wilhelma von Humboldta w ogóle. Po drugie, dużo miejsca poświęca autor młodszemu i bardziej znanemu bratu Wilhelma, Alexandrowi, bez którego Wilhelm z pewnością nie zaistniałby jako ważna postać w kontekście amerykanistycznym. To dzięki podróżom Alexandra po Ameryce Południowej, Środkowej i Północnej Wilhelm miał dostęp do danych językowych oraz nawiązał kontakty z tamtejszymi badaczami, sam bowiem nigdy po drugiej stronie Atlantyku nie był. Jak zresztą wynika z argumentacji Drechsela, pełny opis wpływu obu braci na myśl amerykanistyczną musi wziąć pod uwagę także ich osobistą relację, życie prywatne i rodzinne, z uwzględnieniem pełnego spektrum wydarzeń i wzajemnych

odniesień. Jednocześnie autor odrzuca takie interpretacje współpracy Humboldtów, według których Wilhelm był pozbawiony sprawczości i całkowicie zależał od danych i kontaktów pozyskanych przez brata. Po trzecie, książka Drechsela zawiera szczegółowe opisy karier kluczowych postaci amerykańskiej antropologii i lingwistyki (w tym Franza Boasa, Edwarda Sapira), kreśląc ogromnie szeroki kontekst tych badań. Miejscami traci się wręcz z pola widzenia postać samego Humboldta, co można uznać za minus tej publikacji – czytelnik otrzymuje jednak tekst świetnie udokumentowany, z ogromem informacji, szczegółowymi opisami wielu prac Wilhelma, a także syntetycznie przedstawioną chronologią życia i działalności obu braci.

Co ważne, Drechsel cytuje Humboldta oraz innych autorów niemieckojęzycznych (a także francuskojęzycznych) w oryginale i w przekładzie na angielski – jest to o tyle ważne, iż są to teksty trudne, niejednoznaczne, podlegające różnym interpretacjom. Błędne odczytanie myśli Wilhelma jako rasistowskiej to zresztą jeden z grzechów niektórych przedstawicieli sceny amerykańskiej – Drechsel wyraźnie pokazuje Humboldta jako myśliciela podkreślającego rolę środowiska, kultury, otoczenia, a nie bazującego na uproszczonych i pseudonaukowych twierdzeniach odwołujących się do ewolucji i dziedziczenia cech rasowych.

W literaturze poświęconej pruskiemu uczonemu przedstawia się go najczęściej jako filozofa języka, Drechsel natomiast pokazuje wielowymiarowość tej postaci. „Jego” Humboldt zajmuje się oczywiście filozofią języka, przede wszystkim jest jednak lingwistą – w tym sensie niniejsza książka dopełnia pracę Jürgena Trabanta (2022), która przedstawia Humboldta właśnie jako myśliciela, teoretyka i filozofa języka. Oba aspekty działalności uczonego są istotne, co Drechsel wykazuje na przykładzie badań Wilhelma nad językiem baskijskim – okazały się one kluczowe dla jego analiz języków amerykańskich (baskijski to język nieindoeuropejski), ale także dla rozwoju koncepcji obrazu świata (*Weltansicht*) jako żywego sposobu myślenia i odczuwania rzeczywistości. Odbyło się to z korzyścią dla obu stron – amerykańskiej i europejskiej – jako że Humboldt proponował opisy języków Ameryki (które poznawał dzięki bratu) według własnego podejścia filozoficznego, natomiast badacze amerykańscy mieli możliwość poszerzenia swoich horyzontów o kwestie koncepcyjno-teoretyczne. Można w tym kontekście uznać Humboldta za prekursora współczesnej (etno)lingwistyki. Kiedy w XIX w. językoznawstwo wydzieliło się z filozofii i poszukiwało swojej tożsamości, jego odrębność od innych nauk była uznawana za wartość samą w sobie. Fakt, iż Humboldt uprawiał je w kontekście filozoficznym, kulturowym, historycznym i poznawczym działał (wówczas) na jego niekorzyść, natomiast obecnie, kiedy historia zatoczyła koło, jest to podejście właściwie oczywiste.

Autor książki wyróżnia trzy główne okresy recepcji Wilhelma von Humboldta w Ameryce, identyfikując dla każdego z nich istotę dominującej wówczas refleksji badawczej oraz łącząc je z kluczowymi postaciami amerykańskiego środowiska naukowego – postacie te grupuje w cztery pokolenia badaczy. Etap pierwszy to lingwistyka komparatywna w początkach XIX w., wiązana z Peterem Duponceau, Johnem Pickeringiem i Albertem Gallatinem. Etap drugi, przypadający na środkową część stulecia, charakteryzował się zainteresowaniem typologią języków, ich historią i ewolucją – ważne postacie tego okresu to Franz (Francis) Lieber, Albert

Gatschet i Daniel Brinton. I wreszcie okres trzeci to rozwój relatywizmu językowego i kulturowego pod koniec XIX i w pierwszej połowie wieku XX, kiedy aktywna była trzecia i czwarta generacja amerykanistów, głównie Franz Boas, a potem jego studenci Alfred Kroeber i Edward Sapir (co ciekawe, Benjaminowi Whorfowi autor poświęca niewiele miejsca).

Widzimy zatem, iż mówiąc o wpływie Humboldta na scenę amerykańską, Drechsel ma na myśli zarówno osobiste kontakty pruskiego dyplomaty i naukowca, jak i długofalowy wpływ jego myśli na rozwój nauki w Ameryce (Humboldt zmarł w 1935 roku). Ustalenie charakteru i skali tego wpływu jest przy tym pracochłonne, ponieważ bezpośrednich odwołań do prac Wilhelma von Humboldta jest mało – nie było wówczas powszechnego obecnie zwyczaju (a nawet wymogu) cytowania prac innych autorów. Niemniej jednak Drechsel określa podejście Boasa i Sapira do języka i kultury jako *de facto* humboldtowskie. Oddziaływanie Humboldta na amerykańskich lingwistów trwało również po śmierci Sapira w 1939 roku, jednak w zmienionych warunkach, kiedy najczęściej nie posługiwali się już oni językiem niemieckim (a po II wojnie światowej nie był to język atrakcyjny ani powszechnie nauczany) oraz kiedy nastąpiła znaczna specjalizacja językoznawcza.

Niejako odrębnym wątkiem, nierozwijanym szczegółowo przez Drechsela, ale przewijającym się przez jego książkę, jest zagadkowy wpływ, jaki Wilhelm von Humboldt wywarł na Noama Chomsky'ego. Tu sytuacja jest właściwie odwrotna, ponieważ Chomsky Humboldta przywołuje, ale tylko w kontekście koncepcji języka jako systemu rządzonego regułami, natomiast (jako autor gramatyki generatywnej) pomija kwestie użycia językowego, dialogowości, kultury, „ducha” społeczności językowej, języka jako działania (Humboldtowskie *energeia*). Słowem, Chomsky czerpie z Humboldta jako uniwersalista, nie odnosząc się do aspektów relatywistycznych jego prac, nie mówiąc już o zachwycie pruskiego badacza nad obecnym w języku bogactwem i różnorodnością kulturową. Wydaje się, iż możemy to uznać za poważne przekłamanie myśli Humboldta, którego refleksja badawcza i filozoficzna – jak wskazuje Emanuel Drechsel – nieustannie oscylowała wokół pytania, czy należy języki nieindoeuropejskie analizować i opisywać z wykorzystaniem kategorii znanych z greki, łaciny i innych języków Europy (ang. podejście *etic*), czy też analiza winna być oparta o pojęcia i kategorie występujące właśnie w badanych językach (ang. *emic*). Ostatecznie Humboldt wyraźnie opowiedział się za tą drugą opcją (niezależnie od tego, iż terminy *etic* i *emic* wprowadził do obiegu naukowego Kenneth Pike ponad sto lat po śmierci bohatera naszych rozważań).

Zaangażowanie Wilhelma von Humboldta w badanie języków Ameryki miało też wpływ na jego późniejsze prace poświęcone językom obszaru Pacyfiku – Drechsel stawia wręcz tezę, iż tak jak bez doświadczenia analizy języka baskijskiego Humboldt nie radziłby sobie z językami spoza Atlantyku, tak bez tych ostatnich nie miałyby wystarczających kompetencji i wyczucia, by wnieść coś do badań nad językiem starojawajskim (kawi).

W swojej książce Drechsel zaprasza także czytelnika do swoistej zabawy intelektualnej, proponuje bowiem (to cały rozdział 8) schemat i omówienie treści książki, którą miał napisać Wilhelm von Humboldt, lecz nigdy tego zamiaru nie zrealizował – Drechsel nadaje jej nawet tytuł: *Les langues de Nouveau Continent*.

Można zaryzykować stwierdzenie, iż gdyby autor w omawianej pozycji dokończył dzieła pruskiego geniusza, to mogłaby powstać publikacja lepiej oddająca myśl jej oryginalnego pomysłodawcy niż myśl Fernanda de Saussure'a oddaje *Kurs językoznawstwa ogólnego*.

Książka Emanuela Drechsela nie jest lekturą łatwą ze względu nie tylko na bogactwo treści i złożoność kontekstów historycznych, które omawia, lecz także na szczególny styl. Precyzyjna i staranna akademicka angielszczyzna autora traci nieco swego powabu z powodu długich, często wielokrotnie złożonych zdań i jeszcze dłuższych akapitów, przeładowanych informacjami i odniesieniami. Czasami przy tym nie wiadomo, o którym Humboldcie jest aktualnie mowa (Wilhelmie czy Alexandrze), gdyż łatwo stracić główny wątek z pola uwagi, a autor używa samego nazwiska. Niemniej jednak dla każdego, kto chce zrozumieć rolę Wilhelma von Humboldta, a właściwie obu braci, w rozwoju lingwistyki (amerykańskiej, ale nie tylko) jest to lektura obowiązkowa – nie do jednokrotnego przeczytania, lecz jako kompendium wiedzy.

Literatura

- Głaz Adam, 2014, *Koncepcja etnolingwistyki według Jamesa Underhilla. Na marginesie książki Ethnolinguistics and Cultural Concepts. Truth, Love, Hate and War (2012, Cambridge University Press)*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 26, s. 141–154.
- Joseph John, 2017, *The reception of Wilhelm von Humboldt's linguistic writings in the Anglosphere, 1820 to the present*, „Forum for Modern Language Studies” 53(1), s. 7–20.
- Trabant Jürgen, 2022, *Sprachphilosophie und Linguistik*, [w:] *Wilhelm von Humboldt-Handbuch*, red. Cord-Friedrich Berghahn, Berlin: Metzler, s. 198–230.
- Underhill James W., 2009, *Humboldt, Worldview and Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press.